

Examining the Historical Role of the Persian Gulf in the Development of Trade Relations between Iran and East Africa

*Mohammad Hassan Khani*¹
*Mohammad Mahdi Ehsantalab*²
*Rostam Ziaei*³

Iran's ports on the shores of the Persian Gulf have long played a key role as a strategic hub in the trade communications among the three continents of Europe, Asia, and Africa. This unique geo-economic position, combined with the cultural ties between Iran and the countries of East Africa, has provided a suitable foundation for commercial and economic exchanges. The main objective of the present research is to examine the historical significance of the Persian Gulf in the development of trade relations between Iran and East Africa. This study also analyzes the current role of the Persian Gulf in strengthening economic relations and leveraging the potential capacities of this region. The primary research question is: What role has the Persian Gulf played, from the past to the present, in the development of trade relations between Iran and East Africa, and what have been the strengths and weaknesses of these relations? The research findings indicate that the Persian Gulf has consistently acted as a strategic hub in the trade between Iran and East Africa, greatly influencing the development of economic and cultural ties on both sides. In the contemporary era, these links—leveraging Iran's geo-economic position within the North-South Corridor and the transit routes of Central Asia and the Caspian Sea—provide a valuable opportunity to expand trade exchanges between Iran and East African nations. Therefore, the optimal utilization of the Persian Gulf's capacities can play a significant role in strengthening Iran's economic diplomacy and expanding its influence in the East Africa region.

▪ **Keywords:**

Iran, East Africa, Persian Gulf, Trade Relations, Historical Role.

---

¹. Associate Professor, Department of International Relations and Regional Studies, Faculty of Islamic Education and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran-Iran. khani@isu.ac.ir

². Student, Integrated MA Program in Islamic Education and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran-Iran (Corresponding Author). Mohammadmahdihsantalab@gmail.com

³. Student, Integrated MA Program in Islamic Education and Political Science, Imam Sadiq University, Tehran-Iran. r.zyaei@isu.ac.ir

بررسی نقش تاریخی خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا

محمدحسین خانی^۱

محمد مهدی احسان طلب^۲

رستم ضیائی^۳

چکیده

بنادر ایران در سواحل خلیج فارس از دیرباز به عنوان کانون راهبردی در ارتباطات تجاری میان سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا نقش کلیدی ایفاء کرده‌اند. این موقعیت ژئواکونومیک خاص همراه با پیوندهای فرهنگی میان ایران و کشورهای شرق آفریقا بستری مناسب برای تبادلات تجاری و اقتصادی فراهم آورده است. هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی جایگاه تاریخی خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا است. این پژوهش همچنین به تحلیل نقش کنونی خلیج فارس در تقویت روابط اقتصادی و بهره‌برداری از ظرفیت‌های بالقوه این منطقه پرداخته است. سؤال اصلی پژوهش عبارت است از اینکه خلیج فارس چه نقشی از گذشته تاکنون در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا ایفاء کرده و نقاط قوت و ضعف این روابط چه بوده است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که خلیج فارس همواره به‌عنوان کانون استراتژیک در تجارت میان ایران و شرق آفریقا عمل کرده و بر توسعه روابط اقتصادی و فرهنگی دو طرف تأثیر زیادی گذاشته است. این پیوندها به‌ویژه در دوران معاصر با استفاده از موقعیت ژئواکونومیک ایران در کریدور شمال- جنوب و مسیرهای ترانزیتی آسیای میانه و دریای خزر، فرصتی مناسب برای گسترش تبادلات تجاری میان ایران و کشورهای شرق آفریقا فراهم می‌آورد. بنابراین، بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های خلیج فارس می‌تواند در تقویت دیپلماسی اقتصادی ایران و گسترش نفوذ آن در منطقه شرق آفریقا نقش به‌سزایی ایفاء کند.

واژگان کلیدی:

ایران، شرق آفریقا، خلیج فارس، مناسبات تجاری، نقش تاریخی.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵

^۱ دانشیار گروه روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران- ایران
khani@isu.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران- ایران (نویسنده مسئول)
Mohammadmahdiehsantalab@gmail.com

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران- ایران
r.zyaei@isu.ac.ir

مقدمه

خلیج فارس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کانون‌های تجاری و استراتژیک جهان از دیرباز نقش حیاتی در مناسبات اقتصادی و تجاری ایران ایفاء کرده است. این منطقه با موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد خود در قلب غرب آسیا، پل ارتباطی میان شرق و غرب بوده و تاکنون تحولات گسترده‌ای در روابط اقتصادی ایران با کشورهای مختلف در سطح جهانی رقم زده است. یکی از مهم‌ترین مناطق اقتصادی که به‌ویژه در دهه‌های اخیر تحت‌تأثیر تجارت دریایی خلیج فارس قرار گرفته، شرق آفریقا است. این ناحیه با دارا بودن منابع طبیعی غنی و بازارهای نوظهور به‌عنوان فرصتی استراتژیک برای گسترش مناسبات تجاری ایران از جمله در بخش‌های انرژی، کشاورزی و حمل‌ونقل شناخته می‌شود. با توجه به اهمیت این روابط، بررسی نقش تاریخی خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا می‌تواند درک بهتری از تحولات اقتصادی ایران در دوره‌های مختلف به‌ویژه در دوران معاصر فراهم سازد.

این پژوهش به دنبال ارائه تحلیلی جامع از تأثیرات خلیج فارس بر روابط تجاری ایران و کشورهای شرق آفریقا است. اهمیت این پژوهش در این است که درک دقیقی از نحوه شکل‌گیری و توسعه روابط تجاری ایران با کشورهای شرق آفریقا در بستر تاریخی و جغرافیایی خلیج فارس به دست می‌دهد. این روابط نه تنها از منظر اقتصادی، بلکه از جنبه‌های سیاسی و استراتژیک نیز قابل توجه است. به‌ویژه در شرایطی که ایران در تلاش برای تقویت روابط خود با کشورهای آفریقایی است، شناخت تاریخچه این مناسبات می‌تواند راهگشای سیاست‌های اقتصادی و تجاری کشور باشد. در حال حاضر، سیاست‌های جهانی و منطقه‌ای در حال تغییرات عمده‌ای هستند که تأثیر زیادی بر روابط تجاری ایران با کشورهای شرق آفریقا خواهد گذاشت. در این راستا، پژوهش حاضر می‌تواند به‌عنوان مرجعی علمی برای درک بهتر این تحولات و کمک به تدوین راهبردهای بلندمدت تجاری ایران با کشورهای آفریقایی عمل کند.

در سال‌های اخیر به‌ویژه پس از تحریم‌ها و تغییرات ژئوپلیتیک در سطح جهانی، نیاز به تقویت روابط تجاری با کشورهای شرق آفریقا به‌عنوان یک استراتژی ضروری برای جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است. با این حال، مطالعات محدود و پراکنده‌ای در زمینه تأثیرات تاریخی و کنونی خلیج فارس بر توسعه روابط تجاری ایران و شرق آفریقا وجود دارد. همچنین، تغییرات در فضای تجاری جهانی و ظهور نهادهای جدید اقتصادی مانند اتحادیه

اقتصادی شرق آفریقا ایجاب می‌کند که روابط تجاری ایران با این کشورها مورد تحلیل مجدد و به‌روز قرار گیرد. از این‌رو، این پژوهش با هدف پر کردن این خلأ علمی و تحلیلی صورت می‌گیرد و می‌تواند به عنوان منبعی معتبر در بررسی روندها و چالش‌های پیش‌رو در توسعه مناسبات تجاری ایران با این ناحیه به کار آید.

این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده می‌کند. تحلیل محتوای کیفی به‌عنوان یک روش تحقیق عمیق و دقیق، این امکان را فراهم می‌آورد که ضمن بررسی منابع متعدد، به شناسایی الگوها و روندهای پنهان در روابط تجاری ایران و شرق آفریقا پرداخته شود. در این پژوهش، داده‌ها از منابع مختلفی همچون اسناد تاریخی، گزارش‌های تجاری و اقتصادی، مقالات علمی و مصاحبه با متخصصان جمع‌آوری شده است. این داده‌ها پس از تحلیل به منظور شناسایی الگوها و روندهای تاریخی و معاصر مورد ارزیابی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

مطالعات صورت گرفته در موضوع بررسی نقش تاریخی خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا نشان می‌دهد که این حوزه پژوهشی کمتر مورد توجه مراکز تحقیقاتی و پژوهشگران قرار گرفته است. جستجو در منابع موجود بیانگر آن است که بیشتر آثار منتشر شده به بررسی ابعاد فرهنگی و اجتماعی این روابط پرداخته‌اند و بر نقش خلیج فارس توجهی نداشته‌اند و همچنین بررسی جنبه‌های تجاری و اقتصادی این روابط مغفول مانده است. در اینجا مناسب است برخی از پژوهش‌های نزدیک به موضوع پژوهش حاضر به‌عنوان پیشینه مورد بررسی قرار گیرند. امیربهرام عرب‌احمدی (۱۴۰۳) در پژوهش خود با عنوان «بررسی مناسبات فرهنگی تمدنی ایران و شرق آفریقا با تکیه بر بندر کنگ» به تحلیل تعاملات فرهنگی و تمدنی ایران و شرق آفریقا با تمرکز بر بندر کنگ پرداخته است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و میدانی به بررسی تأثیرات متقابل فرهنگی ایران و شرق آفریقا و نقش بندر کنگ در تسهیل این تعاملات می‌پردازد. نتایج مقاله بر دستاوردهای اجتماعی و فرهنگی این روابط تأکید دارند و نشان می‌دهند که بندر کنگ در دوره‌های مختلف در ایجاد پیوندهای فرهنگی مؤثر بوده است. آنچه پژوهش ما را با مقاله عرب‌احمدی متمایز می‌کند، تأکید بر نقش ژئواکونومیک خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا است، در حالی که پژوهش عرب‌احمدی بیشتر به تعاملات فرهنگی و تمدنی با تمرکز بر بندر کنگ پرداخته است. محمد مفتاح و نعمت‌الله

صفری‌فروشان (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان «نقش شیرازی‌ها در توسعه تمدن در شرق آفریقا با تمرکز بر تانزانیا» به بررسی آثار و اسناد تاریخی موجود پرداخته‌اند که حضور شیرازی‌ها در شرق آفریقا و تأثیرات آنها بر اقتصاد، فرهنگ و دیانت مردم این منطقه را در طول قرن‌ها نشان می‌دهد. این پژوهش به‌ویژه بر نقش شیرازی‌ها در شکل‌گیری حکومت‌های محلی و توسعه چندجانبه تمدن شرق آفریقا تأکید دارد. نویسندگان همچنین به کمبود منابع تاریخ‌نگاری مسلمانان در این منطقه و نادیده گرفتن نقش آنها توسط تاریخ‌نگاران غربی اشاره می‌کنند. امری که در پژوهش مذکور مغفول مانده، عدم توجه به مناسبات تجاری است. در حالی که ما در این پژوهش علاوه بر بررسی ابعاد تاریخی به جنبه‌های اقتصادی و تجاری روابط ایران و شرق آفریقا با تمرکز بر نقش خلیج فارس پرداخته‌ایم. حمیدرضا شکیبا (۱۳۸۷) در مقاله «بررسی پیوندهای تاریخی ایران و شرق آفریقا» به تحلیل تاریخچه روابط ایران و شرق آفریقا از دوران پیش از اسلام تا زمان پهلوی پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که روابط ایران و آفریقا در طول تاریخ تحت‌تأثیر عوامل سیاسی، تجاری و فرهنگی قرار گرفته و گاهی نیز به دلیل مداخلات خارجی مانند مداخله پرتغالی‌ها کاهش یافته است. همچنین، تلاش‌های مختلف برای احیای این روابط در دوران قاجار و پهلوی نیز بررسی شده است. از جمله وجه تمایز جستار حاضر با پژوهش فوق، تأکید بیشتر بر نقش ژئواکونومیک خلیج فارس و تأثیرات آن در توسعه روابط تجاری و فرهنگی ایران با کشورهای شرق آفریقا است. در حالی که پژوهش شکیبا بیشتر به تحولات تاریخی و سیاسی روابط ایران و شرق آفریقا می‌پردازد؛ امری که در تحقیق مذکور مغفول مانده، توجه به نقش خلیج فارس دوره معاصر در تحکیم این روابط است. آنچه پژوهش ما را با مقاله مذکور متمایز می‌کند، بررسی ظرفیت‌های بالقوه خلیج فارس در توسعه مناسبات اقتصادی ایران با شرق آفریقا در عصر حاضر است.

تاریخ روابط تجاری ایران و شرق آفریقا

روابط تجاری ایران و شرق آفریقا تاریخی طولانی دارد که به دوران پیش از هخامنشیان برمی‌گردد. در آن دوره، ایرانیان به مناطق مختلف آفریقا از جمله مصر و لیبی سفر می‌کردند. این روابط پس از دوران هخامنشیان و در دوره اشکانیان نیز ادامه داشته است. با سقوط دولت اشکانی و روی کار آمدن ساسانیان، تجارت ایران با شرق آفریقا گسترش یافت و بازرگانان ایرانی در سواحل شرق آفریقا مستقر شدند. در این دوره‌ها، تجارت دریایی بین

خلیج فارس و شرق آفریقا وجود داشت. منابع کلاسیک یونانی و رومی مانند پریپلوس^۱ و پلینی^۲ به این روابط اشاره می‌کنند (بهادری، ۱۳۹۲: ۲۵۳-۲۴۶) و همینطور شواهد باستان‌شناختی در شرق آفریقا، مانند سفال‌ها و سکه‌های اشکانی و ساسانی، این ارتباطات را تأیید می‌کنند. تجارت در این دوره شامل کالاهایی مانند ابریشم، سنگ‌های قیمتی و طلا بود (علم‌الهدایی، ۱۳۹۳: ۶۹-۵۴). پس از ظهور اسلام، روابط تجاری و فرهنگی ایران با شرق آفریقا ادامه پیدا کرد و اسلام به صورت مسالمت‌آمیز در این منطقه گسترش یافت.

روابط تجاری ایران و شرق آفریقا پیش از اسلام

در طول تاریخ، خلیج فارس و دریای عمان به عنوان بستری برای ارتباط و پیوند ایرانیان با سایر ملل شناخته شده‌اند. شهرهای جنوبی ایران نقشی مهم در توسعه و مدیریت این ارتباطات ایفاء نمودند و شرق آفریقا نیز از گذشته تا دوران معاصر، محل تلاقی اقوام و ملیت‌های گوناگون بوده است. ایرانیان از نخستین اقوامی بودند که پیش از میلاد، روابط بازرگانی گسترده‌ای با ساکنان سواحل شرقی آفریقا ایجاد نمودند (Britain and Ripley, 1963: 6-25). سابقه برقراری مناسبات تجاری ایرانیان با ساکنان شرق آفریقا به پیش از تأسیس دولت هخامنشیان برمی‌گردد. پیشینه این مناسبات باعث شد که پس از روی کار آمدن امپراطوری هخامنشیان نیز این مناسبات در دستور کار پادشاهان این سلسله قرار گیرد، به طوری که در دوران کمبوجیه دومین پادشاه سلسله هخامنشیان، بخش‌هایی از شمال و شمال شرق آفریقا به تصرف ایرانیان درآمد (پیرنیا، ۱۳۴۵: ۲۵۸) و حبشه ضمیمه ششمین ساتراپی شاهنشاهی ایران گردید (شفا، ۱۳۴۲: ۲). در دوره هخامنشیان، اگر چه اطلاعات محدودی در دسترس است، اما به‌طور کلی، ایرانیان به مناطق مختلف آفریقا سفر می‌کردند و در این دوره اقداماتی در راستای تسهیل بازرگانی انجام شد. به گفته هرودوت، مراکز تجاری در اطراف خلیج فارس وجود داشته که به دستور کوروش ساخته شده بود (هرودوت، ۱۳۶۸: ۲۲۶-۲۲۴). دولت هخامنشی با تسلط بر دولت‌های بین‌النهرین و کناره‌های شمالی و جنوبی خلیج فارس وارث تجارت شرق و غرب عالم گردید (ویلسن، ۱۳۶۶: ۴۸). داریوش از پادشاهان سلسله هخامنشی به ساخت کشتی‌های جنگی و حمایت از بازرگانی دریایی خود در خلیج فارس پرداخته و در این مسیر از کارشناسان فنیقی نیز بهره برد (میریان، ۱۳۰۰: ۲۷). در واقع، وی به اهمیت تسلط بر کشتیرانی در اقیانوس هند و

¹. Periplus

². Pliny

خلیج فارس پی برده بود (توین بی، ۱۳۷۹: ۱۱). در دوره سلوکیان نیز روابط ایران با اقوام ساکن شرق آفریقا تا حدودی گسترش یافت و کالاهایی همچون چوب آبنوس، طلا، عاج فیل و برده مبادله می‌شد (گوتشمید، ۱۳۴۴: ۱۲۳). در دوران پادشاهی اشکانیان، اقدام مؤثری برای توسعه مناسبات تجاری صورت نگرفت. علت این مسئله نیز اختلافات داخلی و جنگ‌های مداوم با امپراطوری روم بود که مانعی مهم در گسترش نفوذ ایران در شرق آفریقا به شمار می‌رفت. با این حال، با توجه به دوام حدود پانصد ساله حکومت اشکانیان می‌توان برآورد نمود که یکی از عوامل شکوفایی تجارت ایرانیان با کشورهای آفریقایی در دوران ساسانی، اقدامات و تدابیر حاکمان اشکانی بوده است. برخی منابع تاریخی حکایت از تجارت کالاهایی همچون طلا، عاج فیل، پرنده‌های کمیاب و برده بین ایران و آفریقا در دوران اشکانی دارند (زرین کوب، ۱۳۶۵: ۲۴۵). پادشاهی ساسانیان نیز با تشکیل حکومتی متمرکز و یکپارچه به توسعه مناسبات با ساکنان شرق آفریقا پرداخت. البته این مسئله تا حدود زیادی به علت رقابت ساسانیان و رومی‌ها بر سر کنترل مسیرها و آبراه‌های تجاری مهم و تسلط بر تجارت شرق و غرب عالم صورت پذیرفت (Chami, 2002). اردشیر پاپکان (۲۴۲-۲۲۴م)، بنیانگذار سلسله ساسانیان با تأسیس بنادر نظامی-تجاری در سواحل خلیج فارس، تجارت پرسود این منطقه را به دست گرفت (پارشاطر، ۱۳۷۳: ۷۱۶). نکته قابل توجه در رابطه با تجارت دریایی در دوران ساسانی، این است که در این دوره ملوانان ایرانی، خلیج فارس که بخشی از آب‌های داخلی ایران به شمار می‌رفت را پایگاه آمدوشد کشتی‌های خود قرار دادند. در دوران حکومت خسرو انوشیروان (۵۷۹-۵۳۱م)، رقابت ایران و اتیوپی (حبشه) بر سر کنترل مسیرهای تجاری دریایی به ویژه در منطقه یمن تشدید شد. بر اساس منابع تاریخی، اتیوپی (حبشه) که در آن زمان دارای ناوگان دریایی قدرتمندی بود، تلاش کرد با هم‌پیمانی رومیان، سلطه خود را بر یمن تثبیت کند. این اقدامات با مخالفت اهالی یمن که تحت فشارهای سیاسی و اقتصادی اتیوپی (حبشه) قرار داشتند، مواجه شد. به درخواست آنها، انوشیروان نیروهای ایرانی را برای بیرون راندن اتیوپیایی‌ها اعزام کرد که به تصرف یمن توسط ایران انجامید (علم‌الهدایی، ۱۳۹۳: ۶۹-۵۴).

دوران اسلامی و گسترش تجارت

با سقوط دولت ساسانی و تشکیل حکومت اسلامی در ایران، روابط ایرانیان با آفریقایی‌ها تداوم یافت. این روابط، افزون بر مناسبات تجاری شامل تلاش برای اشاعه دین اسلام نیز

می‌شد. مهاجرت شیرازی‌ها به شرق آفریقا از قرن سوم قمری/ نهم میلادی آغاز شده و تا حدود قرن ششم قمری/ دوازدهم میلادی ادامه داشته است که این مهاجرت باعث اختلاط شیرازی‌ها با اقوام آفریقایی گردید (عرب‌احمدی، ۱۳۸۴: ۴۲۹). با اضمحلال حکومت شیرازی‌ها در ابتدای قرن شانزدهم میلادی (قرن دهم قمری)، پرتغالی‌ها و سپس عمانی‌ها بر منطقه شرق آفریقا تسلط یافتند و ارتباط تجاری گسترده ایران با شرق آفریقا منقطع گردید.

گسترش تمدن اسلامی و تأثیر فرهنگی ایران در شرق آفریقا به‌ویژه از طریق بازرگانان و مهاجران ایرانی مانند شیرازی‌ها صورت گرفت. این گروه‌ها حدود هزار سال پیش به شرق آفریقا مهاجرت کردند و در توسعه تمدن و فرهنگ این منطقه نقشی مهم ایفاء کردند. آنها نه تنها تجارت را گسترش دادند، بلکه با بومیان روابط دوستانه برقرار کردند و مؤلفه‌های فرهنگی ایرانی را در این مناطق گسترش دادند. بزرگداشت عید نوروز، تأثیر زبان فارسی بر زبان‌های محلی و معماری ایرانی از نمونه‌های این تأثیرات فرهنگی هستند (عرب‌احمدی، ۱۳۸۶: ۱۰۶-۸۱). همچنین گسترش اسلام در شرق آفریقا به طور قابل توجهی تحت تأثیر بازرگانان و مبلغان مسلمان از جمله ایرانیان و عمانی‌ها بوده است. این گسترش نه تنها به توسعه تمدن اسلامی در این منطقه کمک کرد، بلکه به پایداری اسلام در شرق آفریقا منجر شد. بازرگانان عرب و ایرانی در تجارت اقیانوس هند نقشی مهم داشتند. اعراب از دوران قدیم در تجارت دریایی فعال بودند و با گسترش دریانوردی خود، تجارت بین شبه‌جزیره عربستان، هند و دیگر سرزمین‌های آسیایی و اروپایی را گسترش دادند. ایرانیان نیز در خلیج فارس و اقیانوس هند حضور پررنگی داشتند و بنادر مهم مانند سیراف و هرمز را اداره می‌کردند (شکیبا، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۷۶). این تجارت نه تنها به مبادلات اقتصادی کمک کرد که در گسترش اسلام و تبادل فرهنگی نیز مؤثر بود.

با گسترش اسلام، حضور مسلمانان در سواحل خلیج فارس و بین‌النهرین منجر به یکپارچگی سیاسی این مناطق و افزایش تبادل کالا میان بنادر شد. در پی سقوط خلافت اموی و ظهور عباسیان، تجارت دریایی ایرانیان به تجارت دریایی خلافت اسلامی تغییر یافت. با این حال، بی‌ثباتی سیاسی در شمال خلیج فارس باعث کاهش اهمیت اقتصادی در ساحل غربی و شمال دهانه نهر بصره (ابله^۱) شد و تمرکز به بنادر ایرانی مانند سیراف و صحار معطوف گردید. بنادر مهم خلیج فارس نظیر ابله، سیراف، هرمز و کیش، نقش حیاتی در تجارت بین شرق و غرب عالم داشتند. از میان این بنادر، سیراف به‌عنوان "دروازه چین و

^۱. Uble

انبار خراسان" شناخته می‌شد و مرکز اصلی تجارت با هند، چین و آفریقا به حساب می‌آمد (Hezariyan & Pourbakhtiar, 2021: 6720-6727).

مداخله پرتغالی‌ها و اروپایی‌ها در خلیج فارس طی قرون شانزدهم تا نوزدهم میلادی

پرتغالی‌ها از نخستین بیگانگانی بودند که وارد منطقه خلیج فارس شده و بر آن تسلط یافتند و با این سفر خود، شرایط را برای دریاسالار آلفونسو آلبوکرک^۱ به منظور سلطه تجاری او بر خلیج فارس و دریاهای اطراف فراهم ساختند. در اوایل قرن شانزدهم میلادی، پرتغالی‌ها با تصرف هرمز که نقطه‌ای استراتژیک در منطقه به شمار می‌رفت، تا اواخر سده مذکور بر این منطقه چیره شدند (اسدی، ۱۳۸۱: ۶۶-۶۱). سرانجام شاه عباس صفوی با بازپس‌گیری هرمز و بندر گمبرون (بندرعباس) که با همکاری انگلیسی‌ها صورت گرفت، به سلطه پرتغالی‌ها بر منطقه پایان داد. با اخراج پرتغالی‌ها از منطقه، دوره سلطه و نفوذ بریتانیا در منطقه آغاز شد و در سده یازدهم قمری/ هفدهم میلادی، کمپانی هند شرقی هلند و کمپانی هند شرقی بریتانیا به‌عنوان رقبای اصلی در تجارت خلیج فارس فعالیت می‌کردند. هلندی‌ها با برخورداری از نقدینگی بیشتر، کشتی‌های مجهز تجاری- نظامی و قدرت دیپلماسی برتر در مذاکرات با دربار صفوی، ابتدا جایگاه مسلطی داشتند. اما انگلیسی‌ها با تکیه بر قراردادهای تجاری انعطاف‌پذیرتر و تأثیر جنگ‌های اروپایی (مانند درگیری‌های هلند با انگلیس در خلیج فارس) به تدریج پیشی گرفتند. شرکت هند شرقی فرانسه نیز در همین ایام وارد منطقه شد، اما به دلیل تمرکز بر رقابت با انگلیس در هند (مانند جنگ‌های کارناتیک) و ضعف در زیرساخت‌های تجاری نتوانست حضوری جدی در خلیج فارس داشته باشد (خالندی، ۱۴۰۳: ۵۰-۲۱). سلطه و نفوذ اروپایی‌ها بر منطقه خلیج فارس باعث اختلال در فرایند توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا و ضعف کشتیرانی ایران در خلیج فارس و آب‌های آزاد شد. بدین جهت در این دوره شاهد افت مناسبات ایران و آفریقا بودیم. همچنین با توجه به حضور نظامی اروپایی‌ها در منطقه و ناامنی ایجادشده در پی درگیری اقوام بومی با آنها، از اهمیت و نقش خلیج فارس به‌عنوان یک مسیر تجاری در اقتصاد جهانی کاسته شد.

احیای تجارت در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی

عمده تجارت ایران و آفریقا در این دوره خرید و فروش برده بود. در دوران قاجار، غلامان و کنیزان آفریقایی عمدتاً از راه تجارت وارد ایران می‌شدند و محل این تجارت نیز در منطقه

^۱. Alphonse Albuquerque

خلیج فارس قرار داشت. بندرلنگه، تنها بندر در جنوب ایران بود که به طور مستقیم برای تجارت غلام استفاده می‌شد (عیسوی، ۱۳۶۲: ۱۹۱). در بنادری همچون بوشهر، بندرعباس، کنگان، خرمشهر (محمیره)، قشم و خارک نیز تجارت غلام صورت می‌پذیرفت. بریتانیا در قرن نوزدهم میلادی تلاش‌هایی برای منع خرید و فروش برده در ایران به ویژه در مناطق تحت نفوذ خود مانند بوشهر انجام داد، اما این تجارت به صورت پنهانی و غیررسمی ادامه داشت. قراردادهایی برای منع تجارت برده بین ایران و بریتانیا امضاء شد و با این حال، خرید و فروش غلام و کنیز همچنان در عمل رواج داشت؛ به خصوص در مناسک مذهبی و سفرهای حج که زوار ایرانی غلامانی را همراه می‌بردند (برومند، ۱۳۸۲: ۷۸-۱۱۲). با استناد به گزارش انگلیسی‌ها، سالانه حدود ۱۴۰۰ تا ۱۷۰۰ کنیز وارد مسقط می‌شد که تعداد زیادی از آنها از آفریقای شرقی وارد شده بودند (Kelly, 1968: 414).

مهاجرت بلوچ‌های ایرانی به سواحل شرقی آفریقا از میانه قرن هفدهم تا اواسط قرن نوزدهم و بیستم میلادی از مسیر دریایی خلیج فارس صورت پذیرفت. این گروه‌های مهاجر به عنوان جنگاور در خدمت پادشاهان عمانی زنگبار بودند، اما به مرور زمان وارد تجارت و مشاغل اقتصادی گردیدند. در حال حاضر، بلوچ‌ها در زمره قشر ثروتمند جامعه آفریقایی محسوب می‌شوند و بزرگ‌ترین گروه بلوچی مستقر در آفریقا، جماعت مستقر در کشور اوگاندا هستند که حدود ۱۰ هزار نفر تخمین زده می‌شوند. شغل اصلی بلوچ‌های مستقر در اوگاندا، تجارت، بازرگانی و کشاورزی است (عرب‌احمدی، ۱۳۹۱: ۸۱). بلوچ‌های ایرانی مستقر در آفریقا، طی چند دهه اخیر خصوصاً از اوایل دهه ۱۳۸۰ شمسی به سرماگذاری در ایران ابراز علاقه نموده‌اند (عرب‌احمدی، ۱۴۰۱: ۱۴-۱).

تأثیر اجتماعی و فرهنگی و سیاسی روابط تجاری ایران و شرق آفریقا

سفرهای دریایی ایران به شرق آفریقا از قرون پیش از اسلام تا قرون معاصر، بخشی مهم از مناسبات تجاری و فرهنگی ایران بوده است. این سفرها که از مسیرهای دریایی شناخته‌شده‌ای چون خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند انجام می‌شد، علاوه بر تجارت کالاها، تبادل فرهنگی و ارتباطات اجتماعی میان ایرانیان و بومیان آفریقایی را نیز به همراه داشت. هدف اصلی این سفرها، مبادله کالاهای تجاری مختلف بود. تجارت کالا نه تنها باعث رونق اقتصادی در ایران می‌شد، بلکه تأثیرات فرهنگی گسترده‌ای نیز به همراه داشت

(بحرانی پور و زارعی، ۱۴۰۲: ۳۱۴-۲۸۱). این تأثیرات از طریق تعاملات تاریخی در اقیانوس هند و حضور ایرانیان و عرب‌ها در سواحل شرق آفریقا مشهود است.

نقش بازرگانان ایرانی و عرب در تحولات تجاری و فرهنگی

در دوره پادشاهی انوشیروان (۵۷۹-۵۳۱ م.)، رقابت بین ایران، روم و حبشه برای کنترل تنگه استراتژیک باب‌المنندب به جنگ شدیدی بین ایرانیان و حاکم حبشی یمن منجر شد. این جنگ با پیروزی ایران و ایجاد حکومتی دست‌نشانده در یمن خاتمه یافت و بدین ترتیب باب‌المنندب تحت کنترل ایرانیان قرار گرفت که این امر روابط ایران با شرق آفریقا را تقویت کرد. ایرانیان در دوران ساسانی نقش کلیدی به‌عنوان واسطه تجارت میان چین، هند، روم و آفریقای شرقی ایفاء کردند (رضوان تبار و پروانه، ۱۳۹۷: ۲۶-۱۵). در اواخر قرن ششم میلادی، گروهی از بازرگانان ایرانی اجتماعات کوچکی در سواحل شرق آفریقا، به‌ویژه در مناطقی مانند سانگی^۱ یا کاتی^۲ در نزدیکی شهر باستانی کیلوا^۳ ایجاد کردند. پس از ظهور اسلام و سقوط حکومت ساسانی، روابط ایرانیان و آفریقایی‌ها ادامه یافت. ایرانیان تازه مسلمان‌شده علاوه بر تجارت به گسترش اسلام نیز پرداختند. در قرون اول و دوم قمری/ هفتم و هشتم میلادی، مبلغان مسلمان که برخی از آنها بازرگان و دریانورد ایرانی بودند، با روش‌های مسالمت‌آمیز اسلام را در شرق آفریقا تبلیغ کردند. در دوره‌های بعد، مهاجرت مسلمانان از شبه‌جزیره عربستان به آفریقای شرقی شدت گرفت. در مهاجرت اول، قبایل عمانی در شمال سومالی و کنیا مستقر شدند. در مهاجرت دوم، در قرن دوم قمری/ هشتم میلادی گروهی از ایرانیان همراه با اعراب مخالف امویان به شرق آفریقا رفتند (عرب‌احمدی، ۱۳۹۵: ۱۶۳-۱۴۱). این ایرانیان زیدی‌مذهب در جنوب سومالی و حوالی لامو^۴ سکونت گزیدند و با سیاهان محلی روابط اجتماعی و سببی برقرار کردند. آنها نخستین گروه‌هایی بودند که زمینه‌ساز مهاجرت گسترده‌تر شیرازی‌ها به آفریقای شرقی شدند (عرب‌احمدی، ۱۳۹۸: ۱۲۰-۱۰۰).

مهاجرت ایرانیان شیرازی‌الاصل به شرق آفریقا یکی از وقایع برجسته تاریخ ایران است که منجر به تشکیل پادشاهی بزرگی به نام دولت شیرازی‌ها در جزایر و سواحل شرق آفریقا از جمله مجمع‌الجزایر زنگبار شد. این پادشاهی که دولت‌شهرهای مستقلی را شامل می‌شد، تحت حاکمیت شهر کیلوا به‌عنوان پایتخت اداره می‌گردید. ایرانیان پس از استقرار، روابط

1. Sangi

2. Kathy

3. Killua

4. Lamu

دوستانه‌ای با بومیان منطقه برقرار کردند و به گسترش فرهنگ و تمدن ایران در این ناحیه پرداختند. مهاجرت شیرازی‌ها به شرق آفریقا در دوران آل بویه صورت گرفت و بنیانگذار سلسله آنها فردی به نام علی بن حسن شیرازی بود که در اواخر قرن چهارم قمری/اواخر قرن دهم میلادی به همراه خانواده و اقوام خود از بندر سیراف عازم شد. شیرازی‌ها پس از سفر چند هفته‌ای در جزایری مانند زنگبار، پمبا^۱، کیلوا و مومباسا^۲ مستقر شدند (مفتاح و صفری‌فروشانی، ۱۳۹۷: ۱۵۲-۱۲۷). دولت‌شهرهای شیرازی به صورت طولی از سواحل شمالی کنیا تا سوفالا^۳ در موزامبیک گسترش یافتند و از طریق کشتی‌های بادبانی با یکدیگر در ارتباط بودند. گرچه این دولت‌شهرها از استقلال داخلی کامل برخوردار بودند، اما به حکومت مرکزی کیلوا وفادار ماندند. آنها به دلیل امنیت، تجارت فعال و خرید و فروش کالاها به ثروت هنگفتی دست یافتند که حتی شامل ثروت بومیان نیز می‌شد. این رونق اقتصادی باعث شد تا شیرازی‌ها بندرگاه‌ها^۴، اسکله‌ها و مراکز تجاری بسازند و تجارت خود را به هندوستان، چین و ایران گسترش دهند. در نتیجه، تجارت میان ایران و خاورمیانه بیشتر در اختیار این مهاجران قرار گرفت (عرب‌احمدی، ۱۳۸۶: ۱۰۶-۸۷).

امپراطوری شیرازی‌ها برای دو قرن در اوج اقتدار قرار داشت و تأثیر چشمگیری بر تجارت و توسعه شرق آفریقا گذاشت. این امپراطوری حدود پنج قرن در شرق آفریقا حاکم بود، اما با ورود دریانوردان پرتغالی سقوط کرد. شیرازی‌ها همچنین تأثیری مهم بر گسترش زبان سواحیلی^۵ داشتند. این زبان که اکنون میلیون‌ها نفر در شرق و جنوب آفریقا با آن صحبت می‌کنند، در دوره حاکمیت شیرازی‌ها شکل گرفت. لغات فارسی موجود در سواحیلی نشان‌دهنده نفوذ فرهنگی ایرانیان مهاجر در حدود هزار سال پیش است و این میراث فرهنگی هنوز هم در منطقه پابرجاست (عرب‌احمدی، ۱۳۹۱: ۱۰-۱).

مهاجرت بلوچ‌های ایرانی به شرق آفریقا از حدود ۳۰۰ سال پیش آغاز شده و به‌عنوان دومین گروه ایرانی بعد از شیرازی‌ها به آفریقا رفتند. این مهاجرت در دو دوره رخ داده است: یکی در دوران حکمرانی عمانی‌ها در زنگبار و دیگری پس از استعمار انگلستان. بلوچ‌ها در شرق آفریقا نقشی مهم در ترویج فرهنگ ایرانی، توسعه کشورهای منطقه نظیر تانزانیا و حتی کسب مناصب دولتی داشته‌اند. آنان در جنگ‌های ضد استعمار در زنگبار نیز شرکت

۱. Pemba

۲. Mombasa

۳. Sofala

۴. Gaha

۵. Swahili

کردند. بلوچ‌های ایرانی در شرق آفریقا حدود ۲۵ هزار نفر هستند و در کشورهای تانزانیا، کنیا، اوگاندا، سومالی و جمهوری دموکراتیک کنگو سکونت دارند. در عرصه کشاورزی، بلوچ‌ها با ایجاد سیستم‌های آبیاری پیشرفته و کشت برنج در مناطق تانزانیا تحول بزرگی ایجاد کردند. مقاومت آنها در برابر سختی‌ها و بیماری‌های محلی تحسین بومیان را برانگیخت. برخی شخصیت‌های تاریخی بلوچ مانند عیسی بن حسین بلوچ به داستان‌های محلی راه یافتند (شکیبا، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۷۶).

تأثیر استعمار بر روابط تجاری ایران و شرق آفریقا

پس از سقوط حکومت شیرازی‌ها در قرن شانزدهم میلادی و حاکمیت پرتغالی‌ها، اعراب عمانی و سپس انگلستان بر زنگبار، ایرانیان باقی‌مانده به انزوا رفتند و به مناطق امن‌تر پناه بردند. این انزوا باعث اختلاط بیشتر آنان با بومیان شد و به تدریج خصوصیات نژادی ایرانیان مانند پوست سفید و موهای صاف در نسل‌های جدید کم‌رنگ‌تر شد. شیرازی‌تبارها در مبارزات استقلال طلبانه زنگبار نقشی مهم ایفاء کردند. آنها در سال ۱۹۵۷م. با تشکیل «حزب آفروشیرازی» به کسب استقلال از انگلستان کمک کردند. این حزب پس از استقلال زنگبار (۱۹۶۳م.) و اتحاد آن با تانگانیکا^۱ برای ایجاد جمهوری تانزانیا (۱۹۶۴م.)، قدرت را به دست گرفت (مفتاح و صفری‌فروشانی، ۱۳۹۷: ۱۵۲-۱۲۷). اگر چه این افراد از لحاظ ظاهری شبیه سایر بومیان سیاه‌پوست بودند، اما اعتبار تاریخی شیرازیان در میان بومیان موجب جایگاه بالای آنها شد.

حضور انگلیسی‌ها در خلیج فارس مقارن با دوره اوج نفوذ استعماری این کشور در سراسر جهان بود که قدرت دریایی آن با هیچ کشوری قابل مقایسه نبود. بیش از ۲۷۰ سال حضور مستمر بریتانیا، از زمان تأسیس کمپانی هند شرقی در سال ۱۶۰۰ تا زمان خروج این کشور از خلیج فارس در سال ۱۹۷۱م.، بیشتر سواحل و جزایر این منطقه از سرزمین‌های تحت‌الحمایه یا دولت‌های تحت سیطره و دست‌نشانده بریتانیا محسوب می‌شدند (هوشنگ‌مهدوی، ۱۳۵۵: ۱۸۳؛ نشأت، ۱۳۴۵: ۲۳۸-۲۳۷؛ اسدی، ۱۳۸۱: ۱۰۴). علاوه بر این، انگلیسی‌ها مانع فعالیت و حضور آلمانی‌ها در خلیج فارس شدند. حضور آلمانی‌ها که عمدتاً در همراهی با دولت عثمانی بود، با فروپاشی امپراطوری عثمانی و شکست آلمانی‌ها در جنگ جهانی اول پایان یافت (مدیرشانه‌چی، ۱۳۹۵: ۵۷-۴۱).

^۱. Tanganyika

نقش تجاری و ژئوپلیتیک خلیج فارس در روابط ایران و شرق آفریقا

مسیرهای دریایی عمدتاً از تنگه‌ها و معابر حیاتی عبور می‌کنند که به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک خاص خود، اهمیتی استراتژیک داشته و تداوم جریان تجارت جهانی به صلح و آرامش در این مناطق وابسته است (نامی، ۱۳۸۹: ۱۷). منطقه شرق آفریقا به دلیل نیاز فزاینده به انرژی برای توسعه صنعتی و زیرساخت‌های خود، به مزیت و اهمیت ژئوپلیتیک خلیج فارس می‌افزاید. در جهان، تنگه‌های بسیاری با اهمیت منطقه‌ای و محلی وجود دارد، اما تعدادی از آنها به دلیل واقع شدن در مسیر تجاری بین‌المللی، تعداد بالای کشتی‌های گذری و حجم عظیم نفت عبوری از آنها برای اقتصاد جهانی ارزش استراتژیک دارند (کشوردوست، ۱۳۸۹: ۱۱۹). یکی از این تنگه‌های استراتژیک، تنگه هرمز است. این تنگه به‌عنوان تنها مسیر دسترسی خلیج فارس به اقیانوس هند، ارتباط شرق آفریقا با بازارهای آسیایی و اروپایی را تسهیل می‌کند. ایران با کنترل این تنگه می‌تواند مناسبات تجاری خود با شرق آفریقا را تقویت کند. برای مثال، صادرات نفت ایران به پالایشگاه‌های کنیا یا پروژه‌های انرژی در تانزانیا از طریق این مسیر انجام می‌شود (OEC, 2023).

تنگه هرمز به عنوان نقطه کلیدی کنترل و ابزار فشار سیاسی، بخش حیاتی از شبکه حمل و نقل دریایی جهانی را تشکیل می‌دهد. همانگونه که پیش‌تر اشاره شد، قطع عبور نفت از این تنگه، اقتصاد جهانی را با بحران شدید انرژی مواجه می‌کند و هزینه‌های ترانزیتی را به شدت افزایش می‌دهد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۸: ۴۲۹). خلیج فارس به عنوان حلقه ارتباطی سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا شناخته می‌شود و نقش راهبردی در شبکه‌های حمل‌ونقل بین‌المللی دارد. این اهمیت زمانی دوچندان می‌شود که آن را در پیوند با دیگر مسیرهای راهبردی همچون دریای خزر و دریای سیاه در نظر بگیریم. به دلیل موقعیت خاص دریای خزر در عرض‌های شمالی و پهنای محدود دریای سیاه، تنها مسیر مناسب برای اتصال اروپا به شرق آسیا و شبه‌قاره هند، از طریق قلمرو ایران و تنگه‌های بسفر و داردانل می‌گذرد. در واقع، خلیج فارس در جنوب و دریای خزر در شمال ایران، مکمل یکدیگر در اتصال خشکی و دریا میان شرق و غرب هستند؛ مسیری که جاده تاریخی ابریشم و راه ادویه را در برمی‌گیرد. در این میان، مسیر آبی-خاکی خلیج فارس به آسیای صغیر (ترکیه) نیز نزدیک‌تر و مقرون به صرفه‌تر از مسیر دریای سرخ است و همواره مرکز تجارت میان ایران، عربستان، هند، آفریقا و اروپا به شمار می‌رفته است (یزدان‌پناه درو، ۱۳۹۵: ۵۹۰-۵۷۷).

تحولات و دستاوردها در روابط تجاری ایران و شرق آفریقا

روابط تجاری ایران و شرق آفریقا طی سال‌های اخیر با تمرکز بر توسعه همکاری‌های اقتصادی و استراتژیک شکل گرفته است. این منطقه شامل کشورهای سودان، کنیا، تانزانیای، اتیوپی (حبشه) و جیبوتی است که از موقعیت ژئوپلیتیک و منابع طبیعی قابل توجهی برخوردارند. ایران با صادرات محصولات پتروشیمی، فولاد، دارو و تجهیزات پزشکی، سیمان، کاشی و تجهیزات صنعتی و کشاورزی به شرق آفریقا، سعی در گسترش مناسبات تجاری با شرق آفریقا دارد. از طرفی، محصولات کشاورزی مانند کنجد، چای، قهوه و مواد معدنی از مهمترین محصولات وارداتی ایران از این منطقه هستند (Trading Economics, 2024).

سودان به‌عنوان یک نقطه استراتژیک با صادرات محصولات پتروشیمی، سیمان، تجهیزات پزشکی و واردات کنجد و مواد معدنی، روابط اقتصادی با ایران دارد. تانزانیای نیز با صادرات دارو، تجهیزات پزشکی و واردات چای و سنگ منگنز، زمینه‌های سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه بنادر را پیش روی ایران قرار داده است. کنیا و اتیوپی (حبشه) نیز با صادرات فولاد، مواد غذایی، لوازم خانگی و واردات قهوه و حبوبات به توسعه صادرات و همکاری‌های اقتصادی با ایران پرداخته‌اند (Lob, 2024: 4-35). با وجود این همکاری‌ها، مشکلات زیرساختی مانند نیاز به توسعه حمل‌ونقل دریایی و هوایی و موانع بانکی ناشی از تحریم‌ها، صادرات ایران را به‌صورت غیرمستقیم از طریق کشورهای واسطه مانند امارات و ترکیه محدود کرده است. ایران با ارائه بسته‌های سرمایه‌گذاری جذاب و دیپلماسی اقتصادی فعال، سعی در رقابت با نفوذ چین و ترکیه در شرق آفریقا دارد (Janparvour & et al, 1402: 108-132). این همکاری‌ها علاوه بر تقویت امنیت ملی کشور، به توسعه ثبات منطقه‌ای شرق آفریقا نیز کمک می‌کند.

سازمان‌های حمایتی مانند اتاق مشترک بازرگانی ایران و شرق آفریقا در چارچوب سازمان همکاری اسلامی و اتحادیه آفریقا، نقش کلیدی در تسهیل این روابط ایفاء می‌کنند. این همکاری‌ها نه تنها به توسعه اقتصادی ایران کمک می‌کنند، بلکه به‌عنوان یک استراتژی کلان برای تقویت جایگاه ژئوپلیتیک ایران در جهان به‌شمار می‌روند. در همین راستا، اتاق مشترک بازرگانی ایران و شرق آفریقا با هدف تقویت روابط اقتصادی با ۵۵ کشور آفریقایی، تفاهم‌نامه همکاری با بانک مشترک ایران و ونزوئلا را امضاء کرد. این توافق شامل استفاده از امکانات دو طرف برای تسهیل مبادلات مالی، تأمین نقدینگی اعضا و طراحی راهکارهای تبادل ارزی برای صادرات و واردات است (اتاق بازرگانی ایران و شرق آفریقا، ۱۴۰۳). در ۵

ماه نخست سال ۱۴۰۱، صادرات ایران به شرق آفریقا ۴۰ درصد و واردات ۱۴۷ درصد رشد کرد و راه‌اندازی خط لجستیک دریایی جدید به این منطقه از عوامل اصلی این رشد بود (Trade Map, 2023). علاوه بر این، ایران توافق کرده است که مواد پتروشیمی خود را در ازای کالاهای کشاورزی و معدنی مانند گوشت، توتون، موز و نارگیل از کشورهای آفریقایی مبادله کند. این سیستم برای تأمین امنیت غذایی و بازارهای صادراتی طراحی شده است (فردای اقتصاد، ۱۴۰۲) و این توافقات با هدف کاهش وابستگی به بازارهای سنتی، تنوع‌بخشی به صادرات و تقویت موقعیت ژئوپلیتیک ایران در منطقه طراحی شده‌اند.

نقش استراتژیک خلیج فارس در تجارت جهانی امروز و پیوند ایران و شرق آفریقا

خلیج فارس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیک جهان، نقشی مهم در تجارت جهانی ایفاء می‌کند. این منطقه با در اختیار داشتن ۴۸ درصد ذخایر نفتی جهان و ۳۰ درصد ذخایر گازی، اصلی‌ترین تأمین‌کننده انرژی جهانی به‌شمار می‌رود. تنگه هرمز به‌عنوان تنها گذرگاه خلیج فارس به اقیانوس هند، یک‌سوم نفت جهان را از طریق خود جابه‌جا می‌کند و اختلال در این مسیر، بازارهای جهانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (EIA, 2024). بنادر پیشرفته مانند بندرعباس در ایران، جبل‌علی در امارات و بندر بصره در عراق به‌عنوان قطب‌های تجاری مدرن، نقش کلیدی در صادرات نفت، گاز و کالاهای غیرنفتی ایفاء می‌کنند. توسعه مناطق آزاد و پروژه‌های زیرساختی مانند شهرهای هوشمند و بنادر جدید، جذب سرمایه‌گذاری خارجی را تسریع کرده و تجارت غیرنفتی را تقویت کرده است (حسین‌پور، ۱۳۹۴: ۹-۲).

ایران به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منحصربه‌فرد خود، نقش کلیدی در ابتکار کمربند و جاده چین (BRI)^۱ ایفاء می‌کند. این طرح که بزرگ‌ترین پروژه زیرساختی تاریخ محسوب می‌شود، ایران را به عنوان پل ارتباطی شرق و غرب و قلب تپنده مسیرهای ترانزیتی معرفی می‌کند. موقعیت جغرافیایی ایران با دسترسی به ۷۵ درصد از ذخایر انرژی جهانی و قرار گرفتن در لایه سوم همسایگی چین (از نظر اقتصادی و تأمین امنیت مسیرها)، آن را به یک گذرگاه حیاتی بین اروپا، آسیا و خاورمیانه تبدیل کرده است. این جایگاه استراتژیک، ایران را در توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی و همکاری‌های غیرغربی قرار می‌دهد و فرصتهایی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی، احیای موقعیت ژئواکونومیک و کاهش

^۱. Belt and Road Initiative

وابستگی به غرب فراهم می‌کند (حاجی‌زاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۲-۲). همکاری با سازمان‌های بین‌المللی برای کاهش وابستگی به چین و استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی برای تقویت روابط مردم‌محور با کشورهای مسیر نیز از دیگر اقدامات مورد نیاز است (آدمی و بخشی، ۱۴۰۱: ۲۳۰-۲۰۹). در نهایت، مدیریت ریسک‌های سیاسی از طریق تنوع‌بخشی به شرکای اقتصادی و کاهش تمرکز بر چین می‌تواند جایگاه ژئواکونومیک ایران را بهبود بخشد.

چالش‌ها و فرصت‌های توسعه تجارت ایران و شرق آفریقا در آینده

توسعه روابط تجاری ایران با آفریقا با چالش‌های سیاسی مواجه است که ریشه در ساختار داخلی، تحریم‌های بین‌المللی و رقابت جهانی دارد. اولین و مهم‌ترین مانع، عدم هماهنگی بین دستگاه‌های دولتی و نبود سیاست راهبردی پایدار است. تغییرات مداوم در رویکرد دولت‌های مختلف و سیاست‌گذاری‌های پراکنده، مانع از ایجاد برنامه بلندمدت برای همکاری با آفریقا شده است (حق‌پرست و خدایین، ۱۴۰۰: ۱۰) و تحریم‌های بین‌المللی نیز به‌عنوان یک مانع جدی عمل می‌کند. محدودیت‌های بانکی، نقل و انتقالات پولی و عدم دسترسی به سیستم‌های بین‌المللی مانند سوئیفت، تجارت را با چالش‌های عملیاتی مواجه ساخته است. برخی کشورهای آفریقایی به دلیل ترس از تبعات سیاسی و اقتصادی تحریم‌ها، تمایلی به همکاری با ایران ندارند. رقابت با قدرت‌های جهانی نیز به‌عنوان یک چالش جدی مطرح است. این کشورها با سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیرساختی، ارائه وام‌های بدون قید و شرط و بازاریابی هدفمند، اعتماد کشورهای آفریقایی را به خود جلب کرده‌اند. در مقابل، ایران تاکنون به جای سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک یا توسعه زیرساخت‌ها، تنها به صادرات کالا محدود شده است. این یک‌سویه بودن روابط، اعتماد دوطرفه را کاهش داده و به کاهش تدریجی همکاری‌ها منجر می‌شود. بی‌ثباتی سیاسی در برخی کشورهای آفریقایی نیز ریسک سرمایه‌گذاری و توسعه همکاری‌های تجاری را افزایش می‌دهد. مشکلات امنیتی، تغییرات ناگهانی دولت‌ها و ناپایداری اقتصادی در برخی مناطق، شرکت‌های ایرانی را از حضور در این بازارهای پرمنفعت باز می‌دارد (Freitas, 2023: 2-7). عدم آشنایی بخش خصوصی با بازارهای آفریقایی نیز از موانع دیگر است. کمبود اطلاعات در مورد قابلیت‌های اقتصادی، قوانین گمرکی و نیازهای محلی، همراه با نگرش منفی نسبت به پتانسیل آفریقا باعث شده است بخش خصوصی ایران تمایلی به حضور فعال در این منطقه نداشته باشد. محدودیت‌های بانکی و گمرکی نیز به‌عنوان یک مانع ساختاری عمل می‌کند. سیستم بانکی ایران در

برقراری ارتباط با کشورهای آفریقایی ناکارآمد است و پیچیدگی‌های گمرکی، زمان و هزینه‌های تجارت را افزایش می‌دهد. عدم همکاری بانک‌های ایرانی و عدم هماهنگی بین دستگاه‌های گمرکی، این چالش‌ها را تشدید کرده است (محمدی‌نیگجه، ۱۴۰۳). در مجموع، توسعه مناسبات تجاری ایران با آفریقا نیازمند سیاست‌گذاری یکپارچه، سرمایه‌گذاری متقابل و بازاریابی هدفمند است. بدون رفع این موانع سیاسی و اقتصادی، ایران نمی‌تواند به‌صورت مؤثر در رقابت با قدرت‌های جهانی در این منطقه شرکت کند.

توسعه همکاری‌های اقتصادی ایران با شرق آفریقا نیز با چالش‌های اقتصادی مواجه است که ریشه در ساختار زیربنایی، رقابت جهانی و عدم هماهنگی داخلی دارد. اولین مانع، محدودیت‌های بانکی و مبادلات پولی است. سیستم بانکی شرق آفریقا عمدتاً تحت کنترل شرکت‌های خارجی و بخش خصوصی است و دولت‌های محلی نمی‌توانند در تصمیم‌گیری‌های آنها مداخله کنند. پیشنهاد تهاتر به عنوان راهکار، تاکنون به دلیل عدم هماهنگی و نبود سازوکارهای اجرایی به نتیجه نرسیده است. همچنین، تحریم‌های بین‌المللی و محدودیت‌های مرتبط با گشایش اعتبارات، بیمه و گارانتی، تجارت را با ریسک بالا مواجه کرده است. مشکلات زیرساختی و حمل‌ونقل نیز به‌عنوان یک چالش جدی مطرح است. نبود پروازهای مستقیم و زیرساخت‌های حمل‌ونقل هوایی و دریایی، هزینه و زمان جابه‌جایی کالا را افزایش داده است. این چالش، به‌ویژه در صادرات کالاهای با ارزش افزوده پائین یا کالاهای فسادپذیر، تأثیر منفی دارد. همچنین بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی در برخی کشورهای منطقه، ریسک سرمایه‌گذاری و توسعه پروژه‌های زیرساختی را بالا برده است (عابدین‌مقانی، ۱۳۹۸: ۲۹-۷).

ایران و کشورهای شرق آفریقا ظرفیت‌های همکاری گسترده‌ای در حوزه‌هایی همچون کشاورزی دارند. این زمینه‌ها شامل صادرات تجهیزات، توسعه کشاورزی فراسرزمینی، تولید مشترک و انتقال فناوری است. اولین ظرفیت، صادرات تجهیزات و نهاده‌های کشاورزی است. ایران می‌تواند ماشین‌آلات کشاورزی مانند تراکتور، کمباین، پهپادهای سم‌پاشی و دستگاه‌های آبیاری، کود اوره و سموم بیولوژیک را به کشورهای شرق آفریقا صادر کند. این محصولات به دلیل نیاز شدید این منطقه به مکانیزاسیون کشاورزی و بهبود راندمان تولید، تقاضای بالایی دارند. همچنین بذرهایی مقاوم به شرایط اقلیمی و واکسن‌های دامی از جمله کالاهای صادراتی ایران به این منطقه هستند (EAC, 2025). ایران و شرق آفریقا در حوزه انرژی نیز ظرفیت‌های همکاری گسترده‌ای دارند که شامل صادرات خدمات فنی و مهندسی،

توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر، صادرات فرآورده‌های نفتی و گاز مایع و همکاری در بخش پالایشگاهی است. اولین ظرفیت، صادرات خدمات فنی و مهندسی در حوزه پالایشگاهی است (European Commission, 2018: 10-21). برای تحقق این ظرفیت‌ها، تسهیل قوانین و مقررات در حوزه زیرساخت‌های فراسرزمینی، پشتیبانی دولت از بخش خصوصی و همکاری با سازمان‌های بین‌المللی ضروری است. با توجه به نیازهای فوری شرق آفریقا به زیرساخت‌ها و کشاورزی، ایران می‌تواند با تمرکز بر این حوزه، هم به توسعه اقتصادی خود کمک کند و هم به عنوان یک شریک کلیدی در منطقه شناخته شود.

نتیجه‌گیری

خلیج فارس همواره به‌عنوان یک کانون راهبردی در نظام تجارت منطقه‌ای و بین‌المللی، نقشی اساسی در توسعه مناسبات اقتصادی ایران و شرق آفریقا ایفاء کرده است. از دوران هخامنشیان تا دوره معاصر، این منطقه به‌عنوان یک پل ارتباطی میان ایران و کشورهای شرق آفریقا عمل کرده و بستر تبادلات تجاری، فرهنگی و اجتماعی میان دو منطقه را فراهم آورده است. شواهد تاریخی نشان می‌دهند که استقرار جوامع ایرانی در سواحل شرق آفریقا، تأسیس امپراطوری شیرازی‌ها و گسترش زبان و فرهنگ ایرانی در این منطقه، زمینه‌های تعاملات پایدار و عمیق را تقویت کرده است. در دوران معاصر، جایگاه ژئواکونومیک خلیج فارس و تسلط ایران بر گذرگاه‌های راهبردی نظیر تنگه هرمز، این منطقه را به یک محور حیاتی در تجارت جهانی انرژی و کالاهای راهبردی تبدیل کرده است.

علاوه بر این، موقعیت ایران در کریدور شمال- جنوب، ظرفیت‌های جدیدی برای تحکیم پیوندهای تجاری میان آسیای میانه، حوزه دریای خزر و شرق آفریقا فراهم آورده است. اتصال بنادر جنوبی ایران در خلیج فارس به شبکه حمل‌ونقل بین‌المللی، امکان انتقال کالا از کشورهای آسیای میانه و روسیه به شرق آفریقا را تسهیل کرده و نقش ایران را در زنجیره تأمین منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تقویت نموده است. این مزیت راهبردی به‌ویژه در شرایطی که تحولات ژئوپلیتیک بر الگوهای تجاری ایران تأثیرگذار است، فرصت‌های جدیدی را برای گسترش همکاری‌های اقتصادی فراهم می‌سازد.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بهره‌گیری بهینه از ظرفیت‌های خلیج فارس، به‌ویژه توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و افزایش تعاملات اقتصادی با کشورهای شرق آفریقا می‌تواند به کاهش وابستگی ایران به بازارهای غربی و متنوع‌سازی شرکای تجاری آن منجر شود. سرمایه‌گذاری در بنادر کلیدی نظیر چابهار و بندرعباس و تقویت

همکاری‌ها در حوزه‌هایی همچون انرژی، صنایع پتروشیمی و زیرساخت‌های دریایی، نه تنها موجب افزایش سهم ایران در تجارت آفریقا خواهد شد، بلکه جایگاه ژئوپلیتیک کشور را نیز در معادلات اقتصادی بین‌المللی ارتقاء خواهد داد.

منابع و مأخذ

فارسی:

- اسدی، بیژن، ۱۳۸۱، *خلیج فارس و مسائل آن*، تهران: سمت.
- آدمی، علی و رامین بخشی، «جایگاه ایران در ابتکار کمربند و جاده به عنوان سیاست قدرت نرم چین»، فصلنامه *مطالعات قدرت نرم*، بهار ۱۴۰۱، سال سیزدهم، ش. ۳۲، صص. ۲۳۰-۲۰۹.
- بحرانی‌پور، علی و سیده زهرا زارعی، «نقش پیوندهای تجاری و فرهنگی شرق آفریقا و خلیج فارس در آئین زار»، *پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی*، ۱۴۰۲، سال دوم، ش. ۲۴، صص. ۳۱۴-۲۸۱.
- برومند، صفورا، ۱۳۸۱، *سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر*، تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.
- بهادری، علی، «خلیج فارس و مناسبات بازرگانی دنیای باستان»، همایش ملی خلیج فارس، ۱۳۹۲.
- پیرنیا، حسن، ۱۳۴۵، *تاریخ ایران باستان*، جلد اول، تهران: آسیا.
- توین‌بی، آرنولد، ۱۳۷۹، *جغرافیای اداری هخامنشیان*، ترجمه: همایون صنعتی‌زاده، تهران: انتشارات موقوفات دکتر محمود افشار.
- حاجی‌زاده قوچان عتیق، زهرا، سیروس احمدی نوحدانی، عبدالرضا فرجی‌راد و حجت مهکویی، «تبیین تأثیر طرح ابتکار کمربند- جاده چین بر ژئواکونومی ایران»، *اقتصاد و توسعه منطقه‌ای*، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، ش. ۲۲، صص. ۲۲-۱.
- حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۸۸، *خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز*، تهران: سمت.
- حسین‌پور، عبدالکریم و علی فروزانی، «نقش خلیج فارس در تجارت کشورها و توسعه اقتصاد ایران»، *ششمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و علوم مهندسی*، ۱۳۹۴.
- حق‌پرست، هادی و زهرا خدابین، «بررسی شناختی و ساختاری دیپلماسی اقتصادی و تجاری ایران؛ راهکارهایی برای دولت سیزدهم»، *اولین کنفرانس ملی دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (فرصت‌ها و چالش‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۴)*، تهران، ۱۴۰۰.
- خالدی، انور، «تجارت خارجی صفویان و رقابت کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند (دوره شاه صفی و شاه عباس دوم)»، *مجله تاریخ ایران*، بهار و تابستان ۱۴۰۳، ش. ۱۷، صص. ۵۰-۲۱.
- رضوان تبار، امیر و فرهاد پروانه، «نگاهی به موقعیت ویژه سیاسی- اقتصادی خلیج فارس در دوران باستان»، فصلنامه *مطالعات خلیج فارس*، بهار ۱۳۹۷، سال سوم، ش. ۴ (پیاپی ۱۲)، صص. ۲۱-۱۵.
- زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۶۵، *تاریخ ایران قبل از اسلام*، تهران: امیرکبیر.
- شفا، شجاع‌الدین، ۱۳۴۲، گزارش مختصر مربوط به آفریقا، شورای فرهنگی سلطنتی ایران.
- شکیبا، حمیدرضا، «بررسی پیوندهای تاریخی ایران و شرق آفریقا»، فصلنامه *تاریخ روابط خارجی*، تابستان ۱۳۸۷، ش. ۳۵، صص. ۱۰۰-۷۶.

- عابدین مقانکی، محمدرضا، «تأثیر ایجاد منطقه آزاد قاره آفریقا بر صادرات ایران»، *دوماهنامه بررسی‌های بازرگانی*، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۹، ش. ۱۰۰، صص. ۲۹-۱.
- عرب‌احمدی، امیربهرام، ۱۳۸۴، *تانزانیا سرزمین همیشه سبز*، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- «بلوچ‌های ایرانی مقیم شرق آفریقا، پتانسیلی بالقوه برای سرمایه‌گذاری در سواحل مکران ایران»، *چهارمین همایش ملی توسعه سواحل مکران (با محوریت حکمرانی و تأکید بر دیپلماسی و اقتصاد دریامحور)*، ۱۴۰۱.
- «مؤلفه‌های فرهنگی- تمدنی جهان ایرانی در شرق آفریقا»، *فصلنامه مطالعات ملی، تابستان ۱۳۸۶*، ش. ۳۰، صص ۱۰۶-۸۱.
- «بررسی مناسبات فرهنگی- تمدنی ایران و ایتوپی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفویه»، *فصلنامه تاریخ، تابستان ۱۳۹۸*، ش. ۵، صص. ۱۲۰-۱۰۰.
- «بلوچ‌های ایرانی در شرق آفریقا»، *پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران، پائیز و زمستان ۱۳۹۱*، ش. ۱، صص. ۸۵-۷۶.
- «تحلیل جایگاه زبان فارسی در زبان و ادبیات سواحلی»، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی، تابستان ۱۳۹۱*، ش. ۱۰، صص. ۱۰-۱.
- «مهاجرت و تأسیس حکومت شیرازی‌ها در شرق آفریقا»، *پژوهش‌های تاریخی، بهار و تابستان ۱۳۸۷*، ش. ۲، صص. ۱۱۳-۹۳.
- علم‌الهدایی، پروین، «تجارت دریایی خلیج فارس در دوره ساسانیان»، *فصلنامه تاریخ نو*، زمستان ۱۳۹۳، ش. ۹، صص. ۷۳-۵۳.
- عیسوی، چارلز، ۱۳۶۲، *تاریخ اقتصادی ایران (فاجاریه ۱۳۳۲-۱۳۱۵ ق.)*، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: گستره.
- کشوردوست، علیرضا، ۱۳۸۹، *جایگاه‌های راهبردی گیتی (مناطق استراتژیک جهان)*، رشت: بازرگان.
- گوتشمید، آلفرد، ۱۳۴۴، *تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان*، ترجمه: کیکاوس جهاننداری، تهران: علمی.
- مدیرشانه‌چی، محسن، «بازیابی جایگاه تاریخی ایران در خلیج فارس در تعامل با قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی»، *فصلنامه مطالعات بین‌المللی، تابستان ۱۳۹۵*، ش. ۱۳، صص. ۵۷-۴۱.
- مفتاح، محمد و نعمت‌الله صفری‌فروشانی، «نقش شیرازی‌ها در توسعه تمدن در شرق آفریقا با تمرکز بر تانزانیا»، *فصلنامه مطالعات تاریخی جهان اسلام، بهار ۱۳۹۷*، ش. ۶، صص. ۱۵۲-۱۲۷.
- میریان، عباس، ۱۳۰۰، *جغرافیای تاریخ خلیج فارس و دریای پارس*، خرمشهر: کتابفروشی میریان.
- نامی، محمدحسن، ۱۳۸۹، *تنگه‌ها و آبراهه‌های جهان*، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نشأت، صادق، ۱۳۴۴، *تاریخ سیاسی خلیج فارس*، تهران: شرکت نسبی کانون کتاب.
- ۱۳۴۵، *تاریخ سیاسی خلیج فارس*، تهران: شرکت نسبی کانون کتاب.
- ویلسن، آرنولد، ۱۳۶۶، *خلیج فارس*، ترجمه: محمد سعیدی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- هرودوت، ۱۳۶۸، *تواریخ*، ترجمه: ع. وحید مازندرانی، تهران: دنیای کتاب.

بررسی نقش تاریخی خلیج فارس در توسعه مناسبات تجاری ایران و شرق آفریقا □ ۱۵۹

هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، ۱۳۵۵، *تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوره صفویه تا جنگ جهانی دوم: ۱۵۰۰-۱۹۴۵*، چاپ دوم، جلد ۱، تهران: امیرکبیر.

یارشاطر، احسان، ۱۳۷۳، *تاریخ ایران از سلوکیان تا سقوط ساسانیان (از مجموعه پژوهش‌های کمبریج)*، ترجمه: حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.

یزدان پناه درو، کیومرث، سید مصطفی هاشمی و سجاد کریمی پاشاکی، «تحلیل ژئوپلیتیکی بر دزدی دریایی در منطقه شاخ آفریقا»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، پائیز ۱۳۹۵، ش. ۳، صص. ۵۹۰-۵۷۷.

سایت:

اتاق بازرگانی ایران و آفریقا، ۱۴۰۳، *اتاق مشترک «ایران و شرق آفریقا» و بانک مشترک «ایران و ونزوئلا»*، تفاهم‌نامه همکاری امضاء کردند، قابل دسترس در: <https://B2n.ir/dt1818>

فردای اقتصاد، ۱۴۰۳، *جزئیات تهاجر تجاری ایران با آفریقا اعلام شد*، قابل دسترس در: <https://B2n.ir/uz3429>

محمدی‌نیگجه، علیرضا، ۱۴۰۳، *چرا تجارت خارجی ایران و آفریقا موفق نیست؟*، قابل دسترس در: <https://B2n.ir/nd1720>

لاتین:

Britain and P. J. Q. Ripley. 1996, *A Simple History of East Africa*. Collins Clear Type Press.

Chami, F. A. 2002, "East Africa and the Middle East Relationship from the First Millennium BC to About 1500 AD." *Journal des Africanités*, Volume 72(2), pp. 21-37.

East African Community, 2025, *EAC Investment Sectors*, Retrieved from <https://www.eac.int/investment-opportunities/eac-investment-sectors>

et. al., H. H. . 2021, *A Historical Study of the Persian Gulf and Indo-Arab Trade Until the 5th Century AH*. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, Volume 12(11), pp 6720–6727. <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i11.7087>

European Commission, 2018, *caling-up Energy Investments in Africa for Inclusive and Sustainable Growth*, Retrieved from https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2020-05/report-africa-europe-high-level-platform-sei_en.pdf

Freitas, Marcus Vinicius de 2023, *The Impact of Chinese Investments in Africa: Neocolonialism or Cooperation?* , Retrieved from <https://www.policycenter.ma/publications/impact-chinese-investments-africa-neocolonialism-or-cooperation>

Janparvour, M., Zoghi Barani, K., Bahrami Jaf, S., & Tak Roosta, M. 1402, "Future Research on Geo-Economic Relations Between Iran and Africa." *International Quarterly Journal of Geopolitics*, Volume 19(2), pp 108-132.

Kelly, J. B., 1968, *Britain and Persian Gulf*. Oxford: Clarendon Press.

Lob, Eric, Department Of Economics Florida International University 2024, *A Political Economy Analysis of Changes and Continuities in Iran-Africa Trade Relations: A Case of South-South Dependency?*, Retrieved from <https://economics.fiu.edu/research/working-papers/2024/2405.pdf>

More Citation Formats

The Baloches in East Africa, *The historical background*, 2005, Retrieved from www.Albalush.net

The Observatory of Economic Complexity (OEC) 2023, "Iran and Kenya Trade." Retrieved from <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/irn/partner/ken>.

